

Через поступове звільнення від пристрастей, завдяки здатності до сублімації, мати дозволяє дитині засвоїти не образ матері, а образ відсутності матері. Більш за те, мати повинна співпрацювати з дитиною, щоб досягти цієї відсутності, при цьому вона має залишатися доступною для дитини, щоб та могла засвоїти материнське мислення, спертися на нього, створюючи власні уявлення. Хороша мати вмє самоусунутися, щоб звільнити дитині простір для задоволення мислити. В уявленнях про материнську жертвовність, які часто мають релігійні витоки, матері відводиться пасивна роль. Ю. Крістева пропонує матері активно заохочувати дитину, щоб змістити її (маму) з трону. Дослідниця стверджує, що на часі є вивчення питання: у чому саме полягає покликання матері? Материнська пристрасть породжує внутрішні конфлікти (тут може допомогти психоаналіз), і в той же час забезпечує передачу культури від покоління до покоління. Культури, яка стверджує гуманні, вільні від насильства моделі поведінки та спілкування, або, навпаки, культури, яка пропагує придушення, нівелювання особистості, домінування сильнішого, того, хто має більше влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kristeva Julia. Motherhood today [Електронний варіант] / J. Kristeva. – Режим доступу : <http://www.kristeva.fr/english.html>.
2. Winnicott D. Playing and Reality / D. Winnicott. – New York. – Routledge, 1999. – 169 p.

Тетяна Бутурлим,

канд. пед. н., учитель,

Ніжинський обласний педагогічний ліцей

Чернігівської обласної ради

ВИХОВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується проблема гендерного насильства підростаючого покоління. Авторка окреслює шляхи попередження схильності старшокласників до гендерного насильства у процесі вивчення української літератури XX–XXI ст.

Tetiana Buturlym

EDUCATION OF NONVIOLENT MODEL OF HIGH SCHOOL STUDENTS BEHAVIOUR BY MEANS OF THE UKRAINIAN LITERATURE: GENDER ASPECTS

The article features the problem of gender-based violence of young generation. The author outlines the ways of prevention of likelihood of high school students to commit gender-based violence while studying the Ukrainian literature of 20th and 21st centuries.

Однією з умов євроінтеграції України є досягнення гендерної рівності, тобто надання права кожній особистості, незалежно від статі, на повноцінний розвиток. Створення відкритого, толерантного суспільства, пропагування ідей справедливості, свободи від насильства, визнаних на світовому та національному рівнях, сприяє формуванню високого рівня гендерної культури нації. Гендерна освіта зорієнтована на виховання особистості, що не приймає нерівність між чоловіком та жінкою, гендерну дискримінацію, насильство, прагне гармонізувати фемінні й маскулінні якості, побудувати гармонійні взаємини з особою протилежної статі (О. Болотська, С. Вихор, І. Іванова, В. Кравець, О. Цюкур, Л. Яценко та ін.).

Значну роль у вихованні ненасильницької моделі поведінки школярів відіграє *українська література* [2]. Учні під керівництвом учителя мають усвідомити важливість ситуації вільного саморозвитку, а не покірної залежності, що може призвести до формування комплексу неповноцінності, внутрішньо-рольового конфлікту, девіантної поведінки. Важливо зрозуміти: *гендерне насильство* як крайня форма соціостатевої нерівності «включає дії, що завдають фізичної, психологічної, сексуальної шкоди чи страждання, погрозу таких дій, примус та інші обмеження свобод усупереч принципу гендерної рівності» [1, с. 15]; взаємини чоловіка та жінки, що ґрунтуються на дискримінації прав, насильстві, не можуть утворити щасливу сім'ю.

Виховання ненасильницької моделі поведінки старшокласників є одним із етапів підготовки їх до побудови майбутньої сім'ї на засадах рівності чоловіка та жінки, свободи, справедливості, співробітництва.

Можна виокремити характерні особливості виховання ненасильницької моделі поведінки учнів 10–11 класів:

- формування неприйняття насильства в сімейній, політичній, соціальній, релігійній, культурній, трудовій, освітній сферах;
- виховання усвідомлення деструктивності гендерної нерівності, насильства;
- формування відповідальності за порушення принципів толерантності по відношенню до будь-якої особи, незалежно від віку, статі, національності, релігійних переконань;
- виховання готовності змінити несприятливу життєву ситуацію з метою віднайдення гармонії із собою та оточуючими;

- формування вміння долати страхи, комплекси, низьку самооцінку, залежність від інших, почуття провини, відчуженість від соціуму;
- виховання позитивного мислення, уміння ефективно розв'язувати складні життєві ситуації, приймати рішення, що не принесуть шкоди власному психологічному комфорту та благополуччю оточуючих.

Основними шляхами **формування неприйняття старшокласниками насильства** є *лекція та бесіда про гендерне насильство* (особливості, види, форми, причини, ознаки, наслідки, міфи про насильство; психологічний портрет насильника та жертви насильства; стадії реакції особистості на насильство; причини неможливості припинення стосунків із кривдником; форми допомоги тим, хто постраждав через насильство тощо). Використовуючи *опорні схеми*, слід апелювати до гендерної проблематики тексту, що аналізується. Наприклад, у процесі компаративного вивчення драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» та роману Ю. Покальчука «Озерний вітер», можна запропонувати схему (див. рис. 1).

Розглянувши даний рисунок, учитель може спонукати учнів до *бесіди*: Які з ознак дисгармонійної сім'ї спостерігаються у взаєминах Лукаша та Мавки, Волина та Царівни на другій стадії? Яких помилок вони припустились, що зруйнувало їх щастя? Чи вдається вам досягти гендерної гармонії з особою протилежної статі? Які з вищезазначених ознак спостерігаються у ваших взаєминах із особою протилежної статі? Що потрібно зробити, щоб створити щасливу сім'ю?

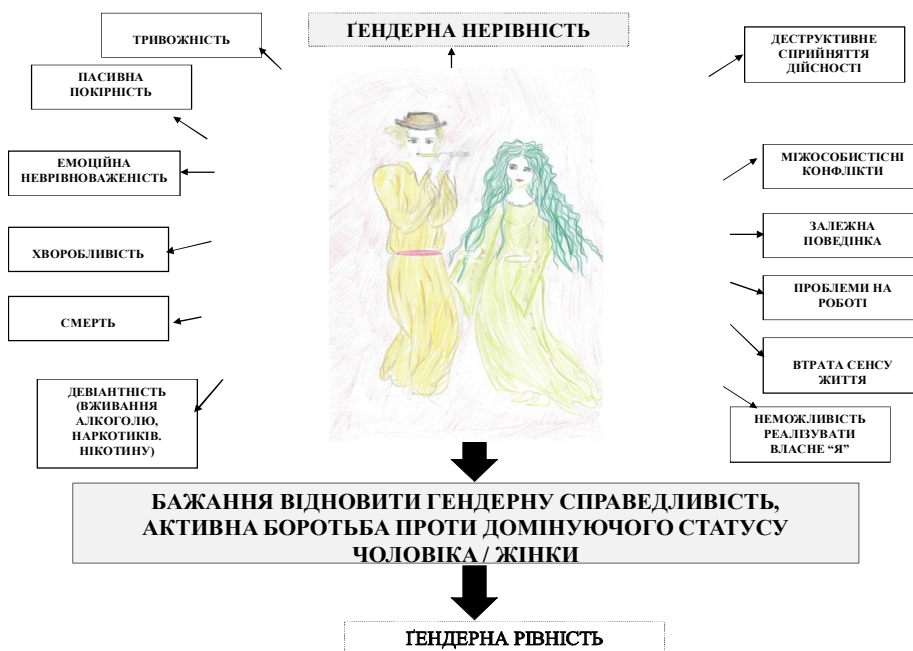

Рис. 1. Психологічний портрет сімейної гендерної дисгармонії

Також актуалізувати дану проблему можливо шляхом використання *асоціативних завдань*. Наприклад, дібрати антонімічні асоціації до понять «насильство» і «толерантність» на основі карток із зображенням відомих особистостей сьогодення та художніх персонажів, які в чомусь споріднені з ними. Із цією метою старшокласникам доцільно проводити *паралель між прочитаними текстами й переглянутими відеоматеріалами* (відеороликами, соціальними рекламами, художніми та документальними фільмами), де актуалізується проблема насильства над чоловіком чи жінкою. Неприйняття гендерного насильства може сприяти оцінка правильних та обґрунтованих відповідей учнів за допомогою *карток* із написами: «Я – андрогінна особистість!», «Я – толерантна особистість!», «Я проти насильства!»

Вправа «Знайди зайве» дає можливість учням **усвідомити деструктивність гендерної нерівності, насильства**, зокрема те, що основними причинами гендерного насилля є гіперфемінність персонажів, насильники виступають агресивними, конфліктними, егоїстичними, своєю поведінкою демонструють небажання побудувати гармонійну сім'ю, реалізують потребу в домінуванні за рахунок приниження інших. Суть вищезазначеної вправи полягає в тому, що з кожного рядка потрібно знайти «зайвого» художнього жіночого чи чоловічого персонажа за принципом «жертва – насильник», обґрунтувавши їх гендерну позицію. Знання теорії про гендерне насильство дає можливість старшокласникам співвіднести власну схильність до насильства в системі гендерних взаємин чи неприйняття гендерної інтолерантності з низьким рівнем гендерної культури окремих персонажів. Наприклад, Юра, Палагна, Іван («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського), *бригадир*, Костя, Володимир (у шлюбі із Жанною) («Собор» Олеса Гончара) тощо.

Розумінню деструктивності взаємин «агресора» й «жертви» та важливості андрогінності сприяє програвання ролей літературних персонажів: «чоловіка/жінки, що проявляє гендерну інтолерантність до жінки/чоловіка», «чоловіка/жінки, що є жертвою гендерної дискримінації» (вправа «Що краще?»). Наприклад, перебуваючи в ролі Марусі чи Омелька («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького), Ліки чи Дениса («Гудзик» І. Роздобудько) старшокласники усвідомлюють, наскільки руйнуючим для сім'ї є варіант психологічного насильства.

У процесі гендерного виховання засобами української літератури доцільно використовувати міжпредметні зв'язки. Наприклад, **виховання відповідальності за порушення принципів толерантності по відношенню до будь-якої особи** є можливим шляхом застосування окремих статей Конституції України та Сімейного кодексу України в процесі інтерпретації вчинків художніх персонажів. Так, у повісті І. Франка «Перехресні стежки» ознаками гендерного насильства є гострий, тотальний контроль Стальського за дружиною, позбавлення Регіни права голосу, обмеження її свободи, брутальність, емоційна холодність, моральні знущання, штовхання, удари, замикання в будинку, применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні, гнів на ґрунті ревнощів. Старшокласники мають проаналізувати даний аспект із точки зору порушення конституційних прав особистості (ст. 23, 24, 28, 34, 51 Р. II Конституції України, п. 1. ст. 51, 52, 54, 56, п. 4 ст. 56 Гл. 6, п. 6 ст. 7 Гл. 1 Сімейного кодексу України).

Інтерпретація зображеної гендерної нерівності не має розвинути в учнів потребу наслідувати аморальність, бездуховність, байдужість до почуттів інших, гіпермаскулінність чи гіперфемінність, схильність до гендерного насильства. Так, у процесі інтерпретації проявів насильства по відношенню до чоловічих чи жіночих персонажів важливо **сформувати готовність змінити несприятливу життєву ситуацію з метою віднайдження гармонії із собою та оточуючими**. Так, вправа «Інший сценарій гендерних взаємин» орієнтує старшокласників на віднайдження конструктивних шляхів гендерних взаємин персонажів. Так, Анна («Украдене щастя» І. Франка) не має виходити заміж за нелюба, у протилежному випадку – поважати чоловіка, вступати в інтимний зв'язок із Михайлом, розлучившись із Миколою; Микола не повинен дозволяти знущатися над його почуттями, максимально трансформувати незадоволену потребу в коханні у творчу діяльність; Михайло не має розбивати чужу сім'ю, використовувати Анну в корисливих інтересах, доцільно розвивати в собі потребу в сенсі життя, гуманне начало. Проектуючи можливі шляхи уникнення помилок персонажів, старшокласники свідомо орієнтують себе на варіант безконфліктного гендерного спілкування. Учитель може запропонувати учням *інтелектуальну руханку* – колективно встати, якщо погоджуються із твердженням, похитати руками в повітрі в разі незгоди. Наприклад, Якби я був/була Марією, то також підпорядковувався (-лася) б чоловікам, щоб вистояти в складних життєвих ситуаціях (ні); Якби я був/була Массіно, то шукав (-ла) свою другу половинку, а не пасивно чекав (-ла), страждав (-ла), обманюючи себе та інших (так) («Сойчине крило» І. Франка).

Учитель української літератури повинен виховати в учнів не лише свідоме неприйняття насильства, а й сформувати **вміння долати страхи, комплекси, низьку самооцінку, залежність від інших, почуття провини, відчуженість від соціуму**, що сприятиме попередженню довготривалого перебування в ролі жертви насильства, розвитку активної позиції в ситуації гендерної дискримінації. Так, вправа «Жертва гендерного насильства» дає можливість пережити учням роль жертви чоловічої агресії, невербально виражаючи свій емоційний стан відповідно до тексту, омовленого вчителем: «Жила собі жінка, успішна бізнес-леді, кохала й була кохана, не знала матеріальних нестатків, була щасливою. Але одного разу чоловік забрав все це у неї: постійно принижував її та застосовував фізичну силу, позбавив житла, друзів, роботи, спалив одяг, залишивши її на саму зі своїми проблемами. Але прийшов момент, коли жінка усвідомила власну помилку – і розлучилася з «насилником». У неї знову з'явилася посмішка на обличчі, улаштувалася на нову перспективну роботу, купила новий одяг, будинок, познайомилася з новими людьми, знайшла справжнє кохання, що дало можливість відчути себе Людиною».

Ефективним є програвання діалогу між учнями-«персонажами», які перебувають у дисгармонійних гендерних взаєминах, та учнями-«психологами», що можуть дати практичні рекомендації щодо побудови сім'ї, дотримуючись гендерних цінностей (вправа «Психологічна допомога»). Прикладом цього є уявний діалог Марічки («Тіні забутих предків» М. Коцюбинського) та Килини («Лісова пісня» Лесі Українки), Наталки («Тигролови» Івана Багряного) та Галі («Хіба ревуть воли, як ясла повні?») Панаса Мирного та Івана Білика) та ін.

Ще одним варіантом формування вміння знаходити конструктивне рішення в ситуації гендерної нерівності, насильства є вправа «Психотерапія». Суть її полягає в тому, що мікрогрупи, обравши один із видів терапії (арт-, ізо-, танц-, музико-, , фото-), драма-, спорт-, інтер'ер-, шопінг-, спатерапія), мають скласти програму психологічної реабілітації художнього персонажа – жертви гендерного насильства.

Важливо також сформувати в старшокласників **позитивне мислення, вміння ефективно розв'язувати складні життєві ситуації, приймати конструктивні рішення**. Цьому сприяють *релаксації* та *фізкультхвилинки* на гендерну тематику, створені на літературній основі. Ефективною є літературна гра

«Чорне – біле», у якій старшокласники мають можливість уявити варіанти наслідків прийняття неправильного рішення. Випадково обираючи чорну чи білу картку, рухаючись по ігровому полю з найбільш поширеними гендерними ситуаціями, учні та учениці умовно проєктують власну траєкторію життя. Наприкінці гри старшокласники вказують, що вони змінили б, яких помилок не повторили б у реальному житті.

Отже, усвідомленню старшокласниками руйнівного характеру гендерного насильства сприяє правильно організована робота не лише практичного психолога, соціального педагога, класного керівника (вихователя), а й учителя-словесника. Цілісність організації процесу гендерного виховання засобами української літератури допоможе учням адекватно оцінити гендерний світ, віднайти власне місце в ньому, генерувати отримані в школі та в повсякденному житті гендерні знання з метою моделювання шляхів гармонійного співіснування з особою іншої статі в реальному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщук Н. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні : історико-теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Н. Аніщук. – Одеса, 2008. – 35 с.
2. Бутурлим Т. Формування гендерної культури старшокласників у процесі вивчення української літератури : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. Бутурлим. – Київ, 2014. – 400 с.
3. Говорун Т. Гендерна психологія : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Говорун, О. Кікінежді. – К. : Академія, 2004. – 308 с.
4. Зборовська О. Гендерний аспект проблеми насильства в сім'ї і суспільстві [Електронний ресурс] / О. Зборовська, Т. Прохоренко, Г. Носирева. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua/articles/2006/06zopeif.html>.
5. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навч. посіб.] / В. Кравець. – Тернопіль : Джура, 2003. – 416 с.
6. Лактионова Г. Гендерное насилие как междисциплинарная проблема [Электронный ресурс] / Г. Лактионова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/gendernoe-nasilie-kak-mezhdistsiplinamaya-problema>.

Ірина Веретенко,
аспірантка,

Українська інженерно-педагогічна академія

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ

У статті розглядається соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей у різних соціальних інституціях.

Ірина Veretenko

SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK ON PREVENTION OF CHILD ABUSE

The article outlines the sociopedagogic work on the prevention of child abuse in various social institutions.

Проблема профілактики насильства щодо дітей є актуальною для сучасного українського суспільства. На жаль, насильство щодо дітей спостерігається у різних соціальних інституціях: сім'ї, дошкільному навчальному закладі, загальноосвітньому навчальному закладі, різноманітних мікросередовищах, в яких може перебувати дитина; і пов'язане з використанням переваги сили та влади. У сім'ях причинами насильства щодо дітей можуть бути завищені рівні вимог до дітей та нереалістичні очікування батьків, педагогічна безграмотність дорослих, низький культурний рівень, проблеми виховання дітей у психологічно незрілих батьків та в молодих сім'ях, брак знань та навичок виховання дітей з особливими потребами. Зазвичай оточуючі, що спілкуються з дітьми не помічають ознак, які вказують на насильство або не хочуть втручатися в особисті справи родини, людей що знаходяться поруч або ж дійсно не знають про можливі ознаки насильства. Як правило, така бездіяльність має трагічні наслідки. Проблемою насильства щодо дітей переймаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: І. Бех, О. Кочемировська, Н. Максимова, Ю. Онишко, В. Ролінський; насильство у шкільному середовищі, причини виникнення формування насильницької та агресивної поведінки учнів розглядаються у працях американських психологів: М. Андерсона, К. Вебстер-Стреттон, М. Вольфанга, Л. Долберга, Ф. Кемпбелла, Д. Корнела, Р. Лобера, Д. Ферінгтона, І. Ферракуті та ін. Шляхи запобігання насильству досліджують американські науковці М. Борба, Д. Еліот, П. Нейлор, Д. Олвеус, П. Орпінес, І. Оттінг та вітчизняні дослідники О. Безпалько, І. Зверева, Т. Журавель, Н. Коробченко, В. Лях, Т. Лях, Т. Цюман та ін.

Сучасна соціальна педагогіка визначає насильство як соціокультурний і соціально-психологічний феномен, пов'язаний із застосуванням (загрозою застосування) фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву власної волі особою або групою осіб стосовно інших [2]. Необхідно звернути увагу на той факт, що насильство може чинитися як дорослими щодо дітей, так і дітьми відносно одне одного. З цього